

ОБРАЗЪТ НА МЪЖА И ЖЕНАТА В ПОЛСКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ ПАРЕМИИ

Стойно Спасов

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски”

Философите и лингвистите от доста време се вълнуват от връзката между познанието и езика. При разглеждането на този проблем на езика започва да се гледа не само като на средство за общуване, а и като на специфично средство за възприемане на реалността, което по различен начин в отделните езици (като неизменна и основна част от културата) интерпретира, категоризира и оценява тази реалност. Именно това схващане за езика провокира появата на термина *езикова картина на света* (пол. *językowy obraz świata*).

Някои изследователи свързват началото на тези идеи с Мартин Лутер. През XVI в. той пише, че „различните езици имат свои специфични черти в разбирането на света” (Anusiewicz – Dąbrowska – Fleischer 2000: 24). По-късно, през XVIII в., Йохан Хердер пише, че „езикът е съкровищница, но и форма на нашето мислене”, че той „е описание на цялото човешко познание” (цит. по Попова 2010: 7). Но схващането за езика като специфично средство за разбиране и интерпретация на света придобива своята ясна форма в творчеството на Вилхелм фон Хумболт. Той развива концепциите на Хердер и приема, че „poprzez wzajemną zależność myśli i słowa jasne jest to, że języki nie są właściwie środkami przedstawiającymi już poznane prawdy, lecz są czymś daleko więcej, a mianowicie – środkami do odkrywania prawd dotychczas nie poznanych. Ich różnorodność nie jest li tylko różnorodnością dźwięków i znaków, lecz właściwie różnorodnością samych sposobów oglądu świata” (цит. по Anusiewicz – Dąbrowska – Fleischer 2000: 24). Хумболт разбира езиковата картина на света като интерпретация на действителността, извод и съпоставяне на ежедневния опит с приетите от общността ценности и норми, представи, отношения към външната действителност и към вътрешния свят на човека. Аналогични са възгледите, изложени в т. нар. *хипотеза за лингвистичната относителност* (още *хипотеза на Сепир – Уорф*, *принцип на езиковия релативизъм*), според която различните езици категоризират света по различен начин. Тоест за всеки език е характерна определена картина на света, която се крие зад структурата на неговата лексика и граматика.

Едни от първите учени в Полша, които дефинират езиковата картина на света, са Й. Бартмински и Р. Токарски. Токарски определя езиковата картина на света като „сбор от закономерности, които се съдържат в категориалните граматични връзки (флективни, словообразователни, синтактични) и в семантичните структури на лексиката, показващи свойствени за дадения език начини, по които виждаме отделните компоненти на света и разбираме неговата организация, определяща го йерархия и приетите от езиковата общност ценности” (цит. по Попова 2010: 7). Й. Бартмински разбира езиковата картина на света като „zwartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci sądów o świecie” (цит. по Piechnik 2009: 32).

Данни за езиковата картина на света можем да получим от *стереотипите*, които битуват в различните култури. Въпреки нееднозначността на този термин⁴⁷, в тях се крие определен начин на възприемане, емоционално отношение и оценка на обектите, към които се отнасят. За Й. Бартмински и Й. Панашук стереотипът е важен елемент от езика и културата (Bartmiński – Panasiuk 1993: 364). Според тях стереотипите могат да се разкриват в текстовете на фолклора (регионален, професионален и др.), а също така могат да се съдържат във вицове, фразеологизми, пословици, поговорки (Bartmiński – Panasiuk 1993: 373).

Вицът е специфично езиково и културно явление, а изследователите му гледат на него като на единствения жив фолклорен жанр днес (Димова 2006: 91). Фактът, че той е широко разпространен днес и в миналото, съчетан с другите му аспекти (обхваща сферите на всички човешки дейности, насочен е към човешките слабости, универсалния му с оглед на времето характер) прави вица доста интересен от гледна точка на това каква картина на света предлага. Само на базата на вицовете, които сме чували, чели или разказвали някъде, можем да отговорим на въпроса каква визия за мъжа, жената, брака, брачните отношения и отношенията в семейството като цяло представя той. А именно – на жената в семейството се приписва склонност към лъжа и изневери, клюкарство, ревност, меркантилност, желание за доминация над мъжа; на мъжа – глупост, разсеяност, пристрастеност към алкохола, както и склонност към лъжа и изневери, а също така често е описван като „мъж под чехъл“.

Пословиците и поговорките са свидетелство за интерпретацията, възприятие и оценка на света, в тях са закодирани различни и важни за общостта стереотипи. Те попадат в групата фразеологични изрази с комуникативна цел – това са „цели изказвания, изразяват някакво съждение от афористичен тип или морално-етични названия, взети от художествената литература и фолклора“ (Бояджиев – Куцаров – Пенчев 1999: 214). В четвъртото издание на *Български тълковен речник* (БТР 1999) са посочени следните дефиниции: *пословица* – ‘кратък, но синтактично завършен традиционен израз с преносно значение, в която се съдържа извод, умозаключение, поучение [...]’; *поговорка* – ‘кратък традиционен израз, който сполучливо и точно представя, описва дадено явление, но не съдържа извод, поучение, поради което е синтактично незавършен’. Е. Узенева приема, че повечето от пословиците са прескрипции-стереотипи на народното самосъзнание (Узенева 2005: 223). В тях често на преден план се извежда негативното (набелязва се отрицателното като отклонение от нормата), а именно то се превръща в повод за смях от вица.

По отношение на паремиологията се базираме върху работите на Р. Лободжинска (Łobodzińska 2000), Е. Йенджейко (Jędrzejko 2000), Е. Узенева (Узенева 2005) и Н. Г. Арефиева (Арефиева 2008), в които е анализиран голям брой пословици, както и на речника на Н. Геров (Гергов 1975) и *Фразеологичния речник на българския език* (ФРБЕ 1975).

1. Образите на мъжа и жената

Образите на мъжа и жената днес са следствие на дълъг и продължителен развой. В цялостното им изграждане вземат участие различни фактори като физиология, традиция,

⁴⁷ По този въпрос вж. Chlebda 1998.

религия, изкуство, опит и др. На базата на тези фактори се определя и отношението към мъжа и жената, техните социални и семейни роли. Сред тях Е. Йендрейко (Jędrzejko 2000) отделя три основни, които оказват силно влияние върху цялостния образ на жената в европейската култура (а оттам и върху полската като част от нея): природата, антични представи за жената и християнството.

Природата е отредила на жената способността да ражда и едновременно с това – опеката над новороденото. Мъжът доминира над нея, защото е този, който осигурява прехраната и защитата пред опасностите (Jędrzejko 2000: 160). Това ситуира жената в пространството на дома и по-нататък определя нейните функции и социално положение (срв. напр. бълг. *Де няма жена, няма и къща; Къщата не стои на земята, а на жената*; пол. *U dobrej gospodyni porządek w każdej skrzyni; Dobra gospodyni ma zawsze pełno w skrzyni*). Тези представи за жената са отразени на ниво паремии и вицове, но се откриват и в думите, с които се назовава жената (Jędrzejko 2000: 160). Нека приведем следните дефиниции:

бълг. *жена* – 1. Човек от противоположния пол на мъжа; 2. Женена, омъжена жена – за разлика от мома; 3. С притежателно определение: съпруга.

пол. *żona* – ‘kobieta pozostająca z mężczyzną w związku małżeńskim (w stosunku do tego mężczyzny); małżonka’;

kobieta – 1. ‘dorosły człowiek płci żeńskiej’; 2. pot. ‘żona’.

Българската и полската дума *жена*, съответно *żona* произлизат от праслав. **ženā*. Брюкнер посочва, че *żona* (пол.) е сродна с гръцките думи *γυνή*: ‘жена, съпруга’, *γένος*: ‘род, произход, семейство, народ’ и латинската *genus*: ‘род, вид’ (срв. Jędrzejko 2000: 160, също и Brückner 1927), което показва функцията на жената – раждането. Първоначално полската дума *żona* е означавала жена въобще. Все пак тя придобива смисъла на омъжена жена, съпруга, т.е. значението ѝ се ограничава до това, което познаваме днес. В български с думата *жена* се назовават зрели хора от женски пол, докато за подрастващите се използва по-скоро *момиче*. За омъжена жена се използва думата *съпруга*, но от приведената дефиниция стана ясно, че *жена* може да бъде употребена и като неин синоним, в което се проявява сходство между двата езика. Сходство откриваме и в думите *невяста* и *niewiasta* (пол.). Още от XV в. в Полша с тази дума започва да служи за названието на *снаха* (срв. Jędrzejko 2000: 160, също и Brückner 1927), т.е. жена, която е нова в семейството, подчиняваща се на свекървата, т.е. имаща ниско семейно положение. В по-късен период обаче тази дума се употребява и за жена въобще. В български език *невяста* в миналото е използвана за жена, която е нова в семейството, но и млада жена или младоженка. Интересен факт е, че в полски е съществувала думата *bialogłowa*, с която се назовавала омъжена жена. Тези думи днес вече са излезли от употреба и могат да бъдат употребени като стилистични варианти на *kobieta* (Jędrzejko 2000: 160). От приведената дефиниция става ясно, че полската дума *kobieta* днес е с неутрално значение, но все пак тя може да бъде употребена и в смисъл на съпруга (срв. пол. *Jego kobieta powiedziała, że wróci wieczorem*). В миналото тази дума се е смятала за обидна, но се среща във фолклора и совизджалската литература. Тя се свързва с *kob-*: ‘chlew’, т.е. ‘свинарник, кочина’, защото заниманията със свинете са били част от задълженията на домакинята (Brückner 1927). В полски език с думата *dziewczyna*, с която

се назовава млада и неомъжена жена, се свързва с думата *dziewa* – някога употребявана за жена, която е кърмела (Brückner 1927). В български език с *мома/девойка* се назовават млади неомъжени жени (срв. *хубава мома/девойка* или *стара мома*).

От друга страна, за млад и неомъжен мъж в двата езика се използват съответно *момче* и *chłopak*, срв.:

бълг. **момче** – 1. Мъжка рожба, детенце от мъжки пол; 2. Момък, млад мъж, момче, неженен мъж, ерген;

пол. **chłopak** – 1. Dziecko płci męskiej; syn, chłopiec; 2. *pot.* młody mężczyzna; młodzieniec.

За мъж и жена във възраст, в която трябва да стъпят в брак, в двата езика се използват съответно *ерген* и *panna*, срв.:

бълг. **ерген** – 1. Момък за женене; 2. Неженен мъж.

пол. **panna** – 1. Kobieta niezamężna; dziewczyna; 2. Określenie grzecznościowe dodawane zwykle do imienia lub nazwiska kobiety niezamężnej, zwłaszcza młodej.

От приведените дефиниции стана ясно, че *ерген* може да се употреби и в смисъл на момче, но първичното значение на тази дума отразява социалния статус на лицето. *Panna* (от авар. *župan, žpan*) се е отнасяло първо към жената на господаря, но впоследствие е утвърдено като учтива форма (Jędrzejko 2000: 160).

Интерес представлява полската дума *baba*. С тази дума в миналото се е назовавала майката на бащата/майката или стара жена, но днес разговорно се употребява пренебрежително за жени и съпруги въобще (срв. пол. *Znalazł sobie babkę; Jego baba nie puszcza go wieczorem z domu*). В български език с *баба* се назовава родителката на бащата/майката, но с нея може да се назове и стара жена изобщо (като обръщение от страна на млад човек). Остаряло значение на тази дума е и жена, която *бабува*, т.е. помага на родилката при раждане. Може да се употреби и като обида (срв. *бабичка, бабушкер*).

По времето на Ренесанса в Полша се разпространяват античните представи за жената като същество с много лица и сложна природа. Така имената на античните богини станали символи на чертите, които се приписвали на жените, напр. Хера – ревност, Афродита/Венера – любов, Юнона – красота, Пенелопа – вярност (Jędrzejko 2000: 162).

Християнството оказва огромно влияние върху образа на жената. То изгражда представите за нея на базата на опозициите „грех – непорочност“ и „телесност – духовност“. Жената се свързвала с Ева (майката на човешкия род, но и изкусителката) и с Мария (майката на Исус, идеал за жената). Църквата определя добродетелите и задълженията на жената – скромна девойка, послушна жена и любяща майка. Срещу този идеал стои развратната, пропадналата жена (Jędrzejko 2000: 162) (срв. пол. *kobieta/dziewczyna źle się prowadząca, kobieta lekkich obyczajów, niemoralna kobieta, kobieta z przeszłością, hetera* – ‘kobieta kłótniwa, dokuczliwa, złośliwa’).

Пословиците и поговорките извеждат качествата и ролята на жените и мъжете от гледна точка на семейството. По-голямата част от тях са андроцентрични, т.е. отразяват мъжкия

поглед, извеждайки на преден план негативния стереотип за жената. Това произтича от ясения поучителен характер на пословиците – в тях се набелязва отрицателното, което трябва да бъде избягвано. В този смисъл на жената се приписват негативни черти като зло, непостоянност, хитрост, мързел, бърбуривост, склонност към изневери и др. Макар и в по-малък обем, на жените се приписват и положителни черти, а именно на добри, грижливи и оправни стопанки. Мъжът присъства в пословиците също с негативните си черти от гледна точка на семейството – глупост, недееспособност, мекушавост, пиянство и др. Доста от тези черти намират своето отражение в съвременния виц, където се интерпретират с оглед на съвременността и представляват основна част от композиционния му похват.

Паремииите, които коментират мъжа и жената, могат да бъдат разделени на две големи групи:

- 1) отнасящи се към **качествата и характера** на жената и мъжа;
- 2) отнасящи се към **взаимоотношенията** между мъжа и жената, **техните семейни и социални роли**.

В първата група попадат пословиците и поговорките, които назовават качествата на жената: нейната външност, способността да се справи в съответната ситуация и др. В този смисъл на **жените** и в двете култури се приписват:

а) **хитрост** – независимо от тяхната възраст:

бълг. *Баба прави, дяволът се слави; Дяволът започва, баба доизкарва; Жена мъжа не бие, а накарва го по волята ѝ да ходи; Наша Митра е много хитра;*

пол. *Trzeba rano wstać, żeby babę oszukać; Gdzie diabeł nie może, tam babę pośle; Nie wdawaj się z kobietą, co ma diabła w oczach; Białogłowa grzeczna, wino mocne, z najmądrzejszego uczyni głupiego.*

Хитростта на жените доста често присъства и във вицовете – както български, така и полски:

- *Кой ти насини окото?*
- *Жена ми.*
- *Че тя нали замина на курорт?*
- *И аз така мислех!...*

Twój mąż pamięta datę waszego ślubu?

- *Na szczęście nie.*
- *Na szczęście?!*
- *Wspominam mu o rocznicy kilka razy do roku i zawsze dostanę coś fajnego!*

б) **непостоянство**, съчетано със **склонност към изневери**:

бълг. Жената е ноцна кукувица; Жена мъжа желае дор го гледа пред нея; Жена мъжа толкоз помни, колкото ври отнето гърне; Жена и съдран калпак лесно се добиват; Ако жена ти е много хубава, не я пуцай сама на сватба;

пол. *Kobieta zmienna jest; Deszcz ranny, gniew panny i taniec starej baby nie długo trwają; Łatwiej sto pcheł upilnować, niż jednej dziewczyny; Konia nie pożyczaj, a żony na gody nie puszczaj; I zmarłej niewieście nie ma być wierzone.*

Изневярата е една от основните тематични групи в съвременните вицове и тук трябва да се отбележи, че в тях склонността към изневяра е толкова присъща за мъжете, колкото и за жените:

Той нежно прошепва на ухото ѝ:

- Какво ще стане, ако отидем сега у вас и аз поискам ръката ти?

- Мисля, че мъжът ми ще побеснее, а децата ще умрат от смях!

Żona z kochankiem leży w łóżku. Przychodzi mąż:

- Co wy tu robicie?

Żona do kochanka:

- Mówiłam ci, że to głupek.

в) **бъбривост** и **неспособност за пазене на тайна**:

бълг. Бърблашица жена е като празна воденица; Турчин побратим не хвацай, на жена тайните си не казвай;

пол. *Chcesz li mieć coś tajemnego, nie zawieraj się żonie; Miele językiem jak baba; Białej głowie dość dwie słowie, będzie plotka co się zowie; Jak wie co baba, to wie i wójt i cała gromada.*

Бъбривостта е една от тези женски черти, които стават основа за възникване на много от съвременните вицове, напр.:

-Днес срещнах жена ти.

-Каза ли нещо?

-Не, нищо не каза.

-Тогава не е била моята, жена ми не може да мълчи.

- *Moja dziewczyna mówi i mówi, wciąż tylko mówi.*

- А о czym?

- *Jeszcze nie powiedziała.*

г) **злото** като черта на женския характер:

бълг. *Лоша жена – звяр свиреп; Зла жена – бясна свиня; Праздна жена – сама злина; Лоша жена – вечна мъка; Жена вечна злина; От коя страна седи жената, от това страна по-напреж побелява брадата на мъжа; кучка – ‘зла жена, мома’;*
 пол. *Baba jest z piekła rodem; Gdy się baba rozpanoszy, to i diabła wypłoszy; Stara panna i z kamianiami na drodze się wadzi; Kto z babą wojuje, pewno pożałuje; Niewiasta urodziwa, ale gniewliwa albo wrzaskliwa.*

Злото като черта на женския характер присъства и в много от днешните вицове, срв. напр.:

Съпругата се оглежда в огледалото и казва със злобно задоволство: „Пада му се тази грозотия“.

Пиян мъж, изпаднал в паника, се разхожда в четири часа сутринта по Пето авеню. Приближил го полицай и изръмжал:

- *Имаш ли някакво обяснение?*
 - *Ако имах, щях да съм у дома при жена си!*

- *Dlaczego kobiety żyją dłużej?*
 - *Bo nie mają żon!*

Na łożu śmierci umierający mąż do żony:

- *Kochanie, musisz ci się do czegoś przyznać... Zdradziłem cię...*
 - *A myślisz, że dlaczego cię otrułam?*

д) **упорство**, заедно с недоволство и скъперничество на старата жена при българите:

бълг. *Едно си баба бае, едно си баба знае; Нашла баба краставица, на рекла: крива е; Баба Неда и гнили круши яде;*

пол. *Każda baba z natury uparta; Na babski upór nie ma lekarstwa; Łatwiej wroga pokonać, niż kobietę przekonać; Nic kobiety nie przeprze, skoro się uprze.*

Тук трябва да се отбележи, че в българските пословици образът на бабата трябва да се разбира като двояк – тя е носител и на положителни черти (срв. *Баба знае две и двеста; Баба ум не купува, ами продава; Баба бабува и старца не забравя*).

е) **глупост**:

бълг. *Жените са дългокоси, а плиткоумни; Размислена жена неопрана ходи; Женското естество е баня и хоро;*

пол. *Kobieta ma włos długi, a rozum krótki; Ile białych wron, tyle mądrych żon.*

Глупостта на жените е доста разпространена в съвременния виц. Достатъчно е само да се припомни, че една от най-разпространените теми във вицовата традиция е глупостта на блондинките. Например:

Пред касата в операта застава блондинка:

- Два билета за първия ред!
- За „Тоска“ или за „Борис Годунов“?
- Не, за мене и мъжа ми!

Podchodzi blondynka do Informacji PKP:

- *Przepraszam, jak długo jedzie pociąg z Krakowa do Warszawy?*
- *Chwileczkę...*
- *Dziękuję!*

ж) **суета и прахосночество** на жените, характерни по-скоро за българските пословици, срв. напр.: *Кучето от ходене остарява, момата от китене; Мома гиздосия, булка поразия; Жабите от щъркел се боят, жените от старостта; Жената знае „дай мъжо“, а не „дай Боже“; Мъж с две ръце да внася, а жена с малкия пръст да изнася, къщата пак е празна.* В Полша това се потвърждава от совизджалите, срвн.: *A czy mało dam takich, co Boga nie znają, samą tylko za Boga modę uznawają* (Jędrzejko 2000: 168). С тези черти жените доста често стават обект на смях в съвременните вицове:

- *Мамо, защо се гримираш?*
- *За да съм хубава.*
- *А защо не си?*

- *Co to za szmer dochodzi z szafy? – pyta on.*
- *To moje ubrania wychodzą z mody – odpowiada ona.*

Жените в полските и българските паремии са носители не само на отрицателни черти. Често на жените се приписват черти на добри и грижливи, оправни стопанки. В този смисъл се оценяват умът, красотата, оправността на жената от гледна точка на семейството. Например:

бълг. *Мъжът къщата държи, а жената я краси; Мъжът е главата вкъщи, а жената е душата; Де няма жена, няма и къща; Къщата не стои на земята, а на жената; Умната жена чини повече от елмаз; Къща без жена – кладенец без кофа;*
 пол. *Kobiety, choć się nie uczą w szkole, zawsze wywiodą w pole; Kobieta, dziewczyna jak łania; Dziewczyna jak anioł; Dobra gospodyni ma zawsze pełno w skrzyni; U dobrej gospodyni porządek w każdej skrzyni; Dobra żona – mężowi korona.*

В някои случаи приписването на мъжки черти на жените както в Полша, така и в България се оценява положително в следните случаи – срв. бълг. *мъжко момиче, мъжка*

Гана/Драгана; пол. *ona ma męski umysł* (ясна и логична мисъл). Все пак в повечето случаи приписването на мъжки характеристики на жена е с негативен характер (срв. бълг. *мъжкарана*, също и пол. *ona ma męską urodę; babochłop* (Jędrzejko 2000: 166). От друга страна, красотата на жените се свързва с липса на оправност: бълг. *Хубавина пазар събира, а груботия къща върти*, пол. *Szkoda krasu, gdy rozumu nie masz; Nie wybieraj jupochu oczyma, ale słuchaj cichymi uszami*.

Пословиците и поговорките, които „коментират“ мъжете, са в по-малък обем. В тях често на преден план се извеждат отрицателните качества на мъжа, също от гледна точка на семейството. В този смисъл на мъжа се приписват:

а) **любов към жените:**

бълг. *Курварството е до време, пиянството е довеки; Млад – пияница, стар – курвар и гол – фудулин, кришом се жени, на яве го разреждат за срам; Сват сваха задира, а сваха му се не противи;*

пол. *Mężczyzna bywa do ożenku za młody, ale do miłości nigdy za stary; Miłość mężczyźnie wshodzi przez oczy, a kobiecie przez uszy*.

Тази черта на мъжете присъства и в съвременната вицова традиция. Във вицовете, които тематизират съпругеската изневяра, мъжът доста често е представян като изневеряващ, срв. напр.:

- *Защо спиш със съседката от първия етаж?*
- *Защото от нейния балкон най-лесно се скача!*

- *Gdzie byłeś całą noc? – pyta żona.*

- *Na rybach.*

- *Złapałeś coś?*

Mąż się wzdryga:

- *Mam nadzieję, że nie!*

б) **глупост** – без значение от възрастта:

бълг. *Отишъл да оре, шапката си забравил; Цървули няма, гайда си купува; Виж му ума, та му купи гайда; Който слуша хората, жената си напуца;*

пол. *Stary, a głupi; Młodości doświadczenia, a starości sił brakuje; Kiedy głowa siwieje, to serce szaleje*.

Трябва да отбележим, че в някои случаи в българските паремии се изронизира старецът (срв. бълг. *Оженил се дедо, да си има баба; Дедо на седенки, баба на прошенки; Оставил дедо баба, та се уловил за кака*). В полските старият мъж се свързва и със загуба на сили, но не и на желаниа (срв. пол. *W starym piecu diabeł pali; Kiedy głowa siwieje, to serce szaleje; Stary koń/byk*). Все пак старостта при българите е знак за мъдрост: *Не учи старца да мака*

яйца; *Не учи старца да прави деца; Не учи старец как се кози пасат; От стара майка/баща дете – ‘умен, добър, юнак’*. От друга страна, в полските примери *Stary, a głupi* и *Młodości doświadczenia, a starości sił brakuje* намираме недвусмислено доказателство, че старостта в полските паремии също се свързва с мъдрост и опитност.

Приписването на женски черти на мъжете се оценява като негативно и в двете култури. В тези случаи мъжът е лишен от първичната му мъжественост, което от гледна точка на традицията се възприема като отклонение от нормата, срв.:

бълг. *Който слуша жена си – дважд жена; женски Дойно/Райо; с женско сърце; женска тетка; мамино синче;*

пол. *zachowuje się jak baba; postuguje się kobiecą logiką; to baba; on się baby boi; ma babski wygląd.*

в) **недееспособност** и **мързел** при българите, срв.: *Клисава мъж жена не храни; За две жени мъж станал, а нож не подхванал; Свършил работа като куче на нива.*

Към втората група паремии спадат тези, които пряко или косвено извеждат на преден план отношенията между мъжа и жената в рамките на семейството. В този смисъл мъжът доминира над жената и за подчиняването на жената е разрешено дори насилие:

бълг. *Бий кожуха – по-топъл, бий жена си – по-добра; Дето мъж стъпи, жената не може да помирише; Жената от закон не отбира, а от дърво повече отбира; Мъжът е вържи глава на жената; Виното е за пиене, жената е за биене;*

пол. *Kiedy mąż żony nie bije, to w niej wątroba gnije, a kiedy ją przechlasta, to w niej wątroba przyrasta; Im mąż żonę surowiej traktuje, tym więcej ona męża kocha, miłuje; Mąż żony nie miłuje, kiedy skóry nie wecuje; Chłop kobietę jak przez dziesięć progów przewlecze, to dopiero dobra; Kiedy mąż do dziewiętej skóry dobija, wtedy dobra żona.*

Ситуацията, в която жената е успяла да се наложи над мъжа, се оценява негативно и намира отражение в българските и полските паремии, срв.:

бълг. *Жената не бие мъжа си, но лесно го надвива; Жена ми ми носи калпака; Жена ми ме води за езика; мъж под чехъл;*

пол. *Biada temu domowi, gdzie krowa dobodzie bykowi; Bieda w zagrodzie, gdzie krowa wołu bodzie.*

Доста често в съвременния виц обект на смях става преминалият под контрола на жената мъж:

В нашето семейство аз вземам всички големи решения, а жена ми всички малки. Тя решава дали да излезем, дали да си купим нова кола и т.н., а аз – дали да признаем комунистическия режим в Китай или не.

- *W sporach z żoną to ja mam zawsze ostatnie słowo – przechwala się młody małżonek.*
- *Tak? Jakie? – pytają koledzy.*
- *Masz rację, kochanie – brzmi wyjaśnienie.*

Трябва да се отбележи, че майката не присъства в пословиците, защото, както се изразява Ева Йенджейко (Jędrzejko 2000: 169), тя принадлежи към сферата *sacrum*. Това важи и за българите, в чиито фолклор тя е издигната на пиедестал (Узенева 2005: 225). В много редки случаи майката става обект на ирония в българските пословици (срв. *Майка ми е веща, знае как се вари леца; Каквото przede майката, такава ще тъкае дъщерята*).

Да направим обобщение на представения дотук материал. Паремииите имат ясно изразен оценъчен характер, т.е. тяхна цел е да поучават, показвайки отрицателното, за да бъде то избягвано. Положителното не се назовава – то се разбира от само себе си. И в българските, и в полските пословици и поговорки отрицателните черти на жените се извеждат в качеството им на съпруги, жени, моми, булки. В този смисъл жените се свързват по-скоро с домашното пространство, в което трябва да се реализират техните функции. В общия стереотип се появяват както негативни, така и позитивни конотации, за които може да се каже, че се допълват взаимно и изграждат цялостния образ на жената. Направените дотук наблюдения потвърждават за пореден път битоващите в двете култури стереотипи, според които мъжът стои по-високо от жената и които до известна степен определят отношението към жената на двата народа.

Макар и безспорното първенство, което се приписва на мъжа и в двете култури, все пак мъжете са носители и на негативни конотации, също от семейна гледна точка. Тези разбирания имат както универсални, така и национални измерения.

И при двете култури се наблюдава андроцентричност по отношение на паремииологията. В този смисъл в тях се намират национални представи и разбирания за света, които са маркирани от факта, че мъжът доминира, а жената е носителят на това, което е лошо. Картината, представена в пословиците и поговорките, често намира аналогия във вицовете, т.е. мостът, чрез който се свързват двете явления, са именно стереотипите, които битуват в двете култури.

По-долу представяме в по-систематичен вид конотативните полета, свързани с думите *мъж* и *жена* в двата езика.

<i>Качество на характера Жена</i>	<i>Български</i>	<i>Полски</i>
хитрост	+	+
зло/злобност	+	+
бъбривост	+	+
клюкарство	+	+

суета	+	+
непостоянство	+	+
склонност към изневери	+	+
упорство	+	+
недоволство	+	
скъперничество	+	
ум	+	+
оправност	+	+
красота	+	+

<i>Качество на характера Мъж</i>	<i>Български</i>	<i>Полски</i>
Сила и доминация	+	+
Глупост	+	+
Нехайност	+	
Недееспособност/мързел	+	
Склонност към изневери	+	+
Мързел	+	
Пиянство	+	+
Мекушавост	+	+

БИБЛИОГРАФИЯ

- Арефиева 2008:** Арефиева, Н. Концептуалната опозиция „мъж/жена“ в българската фразеологична картина на света. В: *Слов'янський збірник: Збірник наукових праць*, вип. XIII, Одеса, 2008.
- БТР 1999:** *Български тълковен речник*, София, 1999 (четвърто издание).
- Бояджиев – Куцаров – Пенчев 1999:** Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, морфология, синтаксис*, София, 1999.
- Геров 1975:** Геров, Н., *Речник на българския език*, т. 1–5, София, 1975 (фототипно издание 1895–1904).

- Димова 2006:** Димова, А. *Вицът като езиков и културен феномен. Немско-български паралели и контрасти. Преводимост*. В. Търново, Фабер, 2006.
- Попова 2010:** Попова, К. *Названията на дървета и храсти в езиковата картина на света (върху славянски и литовски материали)*, Габрово, 2010.
- Узенева 2005:** Узенева, Е. Джендър в българските пословици, в: *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 2005, бр. 53, с. 221–229.
- ФРБЕ 1975:** *Фразеологичен речник на българския език*, т. 1 и 2, София, 1975.
- Anusiewicz – Dąbrowska – Fleischer 2000:** Anusiewicz, J., Dąbrowska, A., Fleischer, M. *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, w: *Język a kultura*, tom 13, Wrocław, 2000.
- Bartmiński – Panasiuk 1993:** Bartmiński, J., Panasiuk, J. Stereotypy językowe, w: *Współczesny język polski*, Wrocław, 1993.
- Brückner 1927:** Brückner, A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, 1927.
- Chlebda 1998:** Chlebda, W. Stereotyp jako jedność języka, myślenia i działania, w: *Język a kultura*, t. 12, Wrocław, 1998, s. 30–39.
- Јѐdrzejko 2000:** Јѐdrzejko, E. Kobieta w przysłowiaach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i stereotypy, w: *Język a kultura*, t. 9, Wrocław, 2000.
- Łobodzińska 2000:** Łobodzińska, R. Jaka jest kobieta w języku polskim?, w: *Język a kultura*, t. 9, Wrocław, 2000.
- Piechnik 2009:** Piechnik, A. *Wizerunek kobiety i mężczyzny w językowym obrazie świata ludności wiejskiej (na przykładzie gminy Zakliczyn nad Dunajcem)*, Kraków, 2009.